

INCORPORACIÓ DE LES PROPOSTES ETIMOLÒGIQUES DE JOAN VENY EN EL *GRAN DICCIONARI DE LA LLENGUA CATALANA*

CARLES RIERA

Universitat Ramon Llull,
Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna, Barcelona
Correspondència: *carlesrf@blanquerna.url.edu*

Resum

En l'article es comprova el grau d'acceptació, per part del *Gran diccionari de la llengua catalana* (1998), de les propostes etimològiques de Joan Veny sobre una sèrie de mots estudiats en la seva obra *Llengua i entorn natural* (2001).

Paraules clau

Joan Veny, etimologia, diccionaris.

Abstract. INCORPORATION OF THE ETYMOLOGICAL PROPOSALS OF JOAN VENY INTO THE GRAN DICCIONARI DE LA LLENGUA CATALANA.

The article examines the degree to which the Gran diccionari de la llengua catalana [‘Great Dictionary of the Catalan language’] (1998) accepted the etymological proposals of Joan Veny concerning a series of words presented in his book Llengua i entorn natural [‘Language and the Natural Environment’] (2001).

Key words

Joan Veny, etymology, dictionaries.

En aquest article¹ analitzem el grau d'acceptació de les propostes sobre etimologies d'una sèrie de mots, corresponents a l'àmbit de les ciències naturals, proposades pel filòleg i dialectòleg Joan Veny. Partim de la seva obra *Llengua i entorn natural* (2001)² i comprovem si l'etimologia suggerida per Veny és la que figura en el *Gran diccionari de la llengua catalana* (1998).³

1. Procedent de la comunicació presentada a les «Jornades d'Homenatge a Joan Veny», Palma, 23 i 24 de novembre del 2009.

2. Vegeu la nostra ressenya d'aquest llibre (RIERA 2002).

3. No ha de sorprendre el fet que la data d'edició del llibre de Veny sigui posterior a la d'edició del diccionari, com sigui que la majoria d'articles aplegats en aquell

Encara que no es digui en la introducció d'aquest diccionari, suposem que la informació sobre l'etimologia dels mots prové de l'obra de Jordi Bruguera, *Diccionari etimològic* (1996), car 1) aquest precedeix aquell en la data d'edició, 2) el *Gran diccionari de la llengua catalana* és una ampliació i actualització del *Diccionari de la llengua catalana*, en la primera edició del qual (1982) Jordi Bruguera figura com a redactor i en la tercera (1993) com a assessor lingüístic, i 3) tots aquests diccionaris pertanyen a una mateixa empresa editorial. El filòleg Jordi Bruguera escriu en la introducció del seu diccionari:

Deixant de banda, pel nombre considerable, els grans mestres de la lingüística romànica que han treballat en el camp de l'etimologia, alguns d'ells amb l'elaboració de grans diccionaris etimològics, com els clàssics [...],⁴ importants tots ells també per a la nostra llengua, l'etimologia catalana disposa de molts i notables estudis de Francesc de B. Moll, Antoni M. Badia i Margarit, Joan Bastardas, Germà Colon, Joan Veny i, sobretot i ben especialment, de Joan Coromines.⁵

Diguem, ja d'entrada, que moltes de les propostes etimològiques de Joan Veny han estat recollides pel *Gran diccionari de la llengua catalana*. En aquest article presentem de manera ordenada una sèrie d'etimologies extretes d'aquest diccionari i que provenen de l'obra de Veny ja citada, com també aquelles en què la proposta etimològica del nostre autor ha estat matisada en aquest diccionari, o corregida fins a cert punt, o amb una explicació insuficient a tenor dels estudis de Joan Veny. Cal dir que dos dels treballs de Veny publicats primer en miscel·lànies vàries i aplegats posteriorment en el seu llibre *Llengua i entorn natural* veieren per primer cop la llum l'any 1997; tenint en compte que el *Diccionari etimològic* de Bruguera és de l'any 1996 i que el *Gran diccionari de la llengua catalana* és del 1998, hem de suposar que les propostes de Veny d'aquests dos estudis no van poder

llibre ja havien estat publicats amb anterioritat (en actes de congressos, miscel·lànies, etc.), i, doncs, llurs resultats ja eren coneguts en el moment d'editar el diccionari.

4. Cita els diccionaris d'etimologies en alemany, deguts a Friedrich Christian Diez, Wilhelm Meyer-Lübke i Walther von Wartburg, com també el de Max Leopold Wagner per al sard i el de Joan Coromines per a la llengua castellana.

5. DE: 16-17.

ser tingudes en compte per tals diccionaris.⁶ Aquest nostre article té potser també l'interès de veure què falta encara per recollir, en els diccionaris etimològics, de l'obra de Joan Veny (cosa que es podrà fer en posteriors edicions).

Dividim l'exposició en dos apartats: 1) mots sense proposta etimològica prèvia o amb proposta etimològica innovadora, o sigui, mots la proposta etimològica dels quals es deu per complet a Joan Veny, i 2) mots amb proposta etimològica matisada o corregida fins a cert punt, o insuficient a criteri de Joan Veny, o, simplement, pendent de ser recollida.

1. MOTS SENSE PROPOSTA ETIMOLÒGICA PRÈVIA O AMB PROPOSTA ETIMOLÒGICA INNOVADORA

En aquest apartat consignem aquells mots l'etimologia dels quals ha estat donada per Joan Veny per primer cop i recollida en el *Gran diccionari de la llengua catalana*: mots l'etimologia dels quals proposada per Joan Veny és innovadora, ja sigui perquè és cronològicament el primer etimòleg que la proposa, ja sigui perquè entra en contradicció amb les proposades per altres autors (especialment Joan Coromines).

BAILA

Peix. *Morone punctata*.⁷ Coromines s'inclina pel mossàrab **lobaira* (< ll. LUPARIA), der. de LUPUS; Veny, bo i reconeixent que hi ha punts acceptables en aquesta interpretació, s'inclina pel ll. VARIUS VARIA 'de colors diversos, tacat', per les clapas del peix. El GDLC recull ambdues interpretacions, si bé considera «menys segur» l'origen lingüístic que proposa Coromines. El DGLC no recull el terme.

6. Són els treballs *Els noms catalans del 'mosquit'* i *Cap a les arrels dels nostres ictionims*, ambdós publicats primerament l'any 1997.

7. Els noms científics de les diferents espècies els traïem del GDLC.

BOIXAC

Planta. *Calendula arvensis*. El DCVB, s.v. *bojac*, remet a *boixac*. I pel que fa a l'etimologia es limita a formular una pregunta: «derivat de *boig*?» Coromines assenyala (s.v. *boix*): «No sé què pensar de '*bojac*: flor boscana, dita també *clavells d'agost*'; [...] Gomis (1891: 47) escriu *boixac* [...], però potser es tracta d'una alteració de *gojat*, com insinua *AlcM*.» I encara afegeix: «És segur que no ve d'En Moll l'absurda pregunta que encara consta en *AlcM* de si aquest nom de planta ve del mot *boig*.» Veny demostra que *boixac* és posterior a *gojat*, d'on procediria aquell i diu que ni Moll ni Coromines addueixen proves del canvi. El GDLC dona la versió de Veny: «de *gojat*, per equivalència acústica $g=b$, amb canvi de *-t* en *-c* degut a l'alternança freqüent *t/c* en posició final» (s.v. *boixac*). El DGLC entra *boixac*.

ENFÚ

Peix. Sinònim de *sonso* (*Gymnammodytes cirerellus*). Segons Coromines, *enfú* «sembla venir d'alguna variant mossàr. d'*ANFÓS*» (DECat, III, s.v. *enfú*). Segons Veny i GDLC, probablement del part. ant. de *enfondre*, *enfús* 'enterrat', pel costum d'aquest peix d'enfonsar el cap a la sorra; interpretat com un plural, se n'extragué un singular *enfú*. El DGLC recull el mot.

MERITA

Ocell, denominació valenciana de la *fredeluga* (*Vanellus vanellu*). El DCVB no proposa cap etimologia. Coromines conjectura que podria venir d'una variant mossàrab MAR-ATA 'au en maregada', perquè l'ocell camallarg, com altres ocells marins, quan hi ha temporal —diu— va per damunt de les onades. Veny descarta aquesta proposta («la fredeluga no vola habitualment sobre les aigües del mar, sinó que freqüenta maresmes i conreus», VENY 2001: 145-146) i ofereix dues interpretacions (la hipòtesi aràbiga i el possible origen onomatopeic), que són les que recull el GDLC: «potser de l'àr. *bārid* 'fred', o bé d'origen onomatopeic, com el crit de l'ocell, *nyivít*, amb síl·laba inicial

amb consonant oclusiva i final amb vocal tancada»). El DGLC no recull el mot.

PENEGAL

Peix. Serrà penegal (*Helicolenus dactylopterus*). Veny i GDLC: del ll. *pelagalis*, de *pelagus* ‘pèlag’. Coromines reconeix l’encert de Veny: «Joan Veny [...] pensa [...], com jo pensava, que ve d’un llatí PELAGALIS» (DECat, VI, s.v. *pèlag*). El DGLC, quan encara no se’n coneixia l’etimologia, grafiava *panegal*, amb *a* en la primera síl·laba. El DGLC no recull el mot.

PETARD O PETARC

Peix. *Symphodus rostratus*. Segons Coromines, derivat del ll. PE-DITU ‘pet’ (DECat, s.v. *petarc*); segons Veny i GDLC, alteració d’un **potard*, der. de l’ant. *pot* ‘llavi’, amb el sufix augmentatiu *-ard*; per tant, ‘de llavi o morro llarg’ (la variant *petarc*, alteració de *petard*, per correlació amb altres mots acabats en *-c*, la qual cosa evitava, a més, l’homonímia amb *petard* ‘explosiu’. El DGLC consignava únicament *petarc*.

2. MOTS AMB PROPOSTA ETIMOLÒGICA MATISADA O CORREGIDA FINS A CERT PUNT, O INSUFICIENT A CRITERI DE JOAN VENY, O, SIMPLEMENT, PENDENT DE SER RECOLLIDA

Consignem, en aquest segon i darrer apartat, algunes propostes de Joan Veny que no han estat plenament recollides en el diccionari esmentat, ja sigui perquè la proposta del nostre etimòleg ha estat matisada, o corregida fins a cert punt, o consignada de manera insuficient a criteri de Veny, ja sigui, simplement, perquè tals propostes arribaren sense marge de temps suficient per a ser recollides en el diccionari de referència. Vegem-ho.

BORDISSOT

Varietat de figa. El DCVB assenyala, a propòsit de l'origen d'aquest mot, «és possible que vingui de *Burjassot*, nom d'un poble valencià (Wartburg FEW); però no és segur, i de totes maneres és evident la influència de *bordís*». Coromines observa: «*bordissot*, amb encertada observació etimològica en *AlcM*» (DEcat, s.v. *bord*). I Veny ho corrobora dient que «és evident que el nom del poble de València, *Burjassot*, representa la base del nom de la figa que s'hi produïa i que conegué una remarcable extensió a l'Edat Mitjana» (VENY 2001: 81). Però el GDLC es queda curt i sols assenyala: «de *bord*» (en l'accepció 'dit d'un arbre que no produeix fruit, silvestre, no empeltat'). El mot *bordissot* figura en el *Diccionari general de la llengua catalana*.

CAGAMÀNECS

Ocell. Sin. de *bitxac* (*Saxicola sp.*). El DCVB, sense donar-ne explícitament l'etimologia, ja explica que «se sol posar damunt els mànecs de les aixades i altres eines al temps que els treballadors són a dinar o a descansar». Coromines diu que «fa de mal creure que el nom li vingui d'excrements que s'entretingui a posar en els mànecs de les eines en el moment (!) que reposen els pagesos, *AlcM*, més aviat de la forma de l'excrement, comparable a un mànec» (DEcat, II, s.v. *cagar*). Veny segueix la línia del DCVB: «com bé han observat els pagesos i els naturalistes, en el seu costum de defecar sobre les eines del camp» (VENY 2001: 22). El GDLC es limita a indicar: «de *cagar* i *mànec*». El DGLC recull el mot.

CEGARD

Ocell. Sin. de *becadell sord* (*Lymnocyptes minima*). Coromines no especifica l'etimologia d'aquest mot; es limita a col·locar-lo sota la veu *cec* (DEcat, II). Veny precisa: «no és que sigui *cec*, sinó que deixa acostar molt a prop el caçador, abans d'emprendre el vol, i això ha fet pensar en la seva feblesa visual o auditiva i d'aquí altres noms com *becadell cec* o *becadell sord*» (VENY 2001: 23). El GDLC recull aques-

ta precisió de Veny: «der. de *cec* amb el sufix pejoratiu *-ard* [v. *moscard*], aplicat a l'ocell perquè deixa acostar molt els caçadors, cosa que ha fet creure que era cec». Inclòs en el DGLC (per indicació, com diu ell mateix, de Coromines), manca en el DCVB.

CUÏC O CUÏT

Mosquit. El DCVB recull la proposta de Montoliu (BDC, III, 45) segons la qual *cuït* vindria d'una forma llatina *culicium*, però observa que Meyer-Lübke (REW, 3a ed., 2373) considera fonèticament difícil aquest origen i diu que és una mera onomatopeia; tanmateix, respecte de les dues propostes, com observa Veny, Moll (DCVB) afirmava que «no s'ha dit encara la darrera paraula». Coromines, per la seva banda, afirma, a propòsit de *cuïc*: «probablement onomatopeia del fressejar que fan el zumzeig i les picades del mosquiter» (DECat). I és el que recull el GDLC: «d'origen onomatopèic, de la bonior i la picada de l'insecte» (s.v. *cuïc*). Aquest diccionari no recull la proposta de Veny, que parteix d'un derivat de *CULICINU (> **colzin* > **cozin* > *coïn* > *coí*, *cuí*) «modificat possiblement per la imitació onomatopèica que hauria provocat l'addició de *-t*, *-c* (*cuïc*, *cuït*) o la reducció a *uït*» (VENY 2001: 163). El DGLC recull el mot.

GARNEU

Peix. *Trigla lyra*. El DCVB no es pronuncia sobre l'etimologia, i Coromines el declara d'origen incert, si bé ja considera probable que procedeixi d'antigues formes occitanes, encara que no de la més que probable *gronard*, segons Veny i GDLC, derivada de *gronir*, ll. *grunnire* 'grunyir' (pel grunyit del peix quan el puguen a la barca), a través de *gronald*, *gronau*, *granau* i, amb metàtesi, *garnau*, *garneu*. El DGLC recull el mot.

JUNCLAR O XUCLAR

Peix. *Crenilabrus melops*. El DCVB grafia *junclà* (sense *r* final) i no es pronuncia sobre cap etimologia. En el DECat, Coromines també grafia *junclà* (sense *r*), sota la veu *xuclar*, però ja diu que «hi ha al-

trament, contaminació de *joglar* (fr. *jongleur*)». Veny, que aquest cop, en el seu estudi, no es refereix explícitament a Coromines, sembla que sí que s'hi refereix implícitament quan comenta que el mot (amb les seves variants) «és una metàfora de *juglar* (forma antiga de l'estàndard modern *joglar*), en què s'ha comparat la vistositat cromàtica d'aquelles espècies amb els colors vius, bigarrats de la indumentària joglaresca; la relació amb el verb *xuclar* seria en tot cas posterior, secundària» (VENY 2001: 228). El GDLC no dóna l'etimologia, i grafia encara *junclà*, sense *r*; si l'observació de Veny és pertinent, valdria més grafiar el mot amb *-r* final. (No s'ha de confondre aquest peix amb la xucla vera (*Maena maena* [vulgaris] ni amb la xucla blanca o gerret (*Maena chryselis*), en què *xucla*, d'acord amb el GDLC, sí que prové del verb *xuclar*.) El DGLC no entra el mot.

MARFULL

Mosquit. Homònim de la planta *Viburnum tinus*, aquest amb un origen clar: «ll. *millefolium* 'mil fulles', amb probable influx, pel que fa a la *-a*, del ll. *malus* 'mal' o *mollis* 'tou' que apareixen en noms semblants d'altres plantes» (GDLC, s.v. *marfull*). El DCVB no fa cap proposta etimològica per a l'homònim de la planta, o sigui per al nom del mosquit. Coromines, després de descartar altres possibilitats, considera més convincent un compost d'imperatius *mord-fui* (< MORDE + FUGE) 'pica (mossega) i fuig' (DECat, s.v. *marfull*). Veny troba la proposta de Coromines ben enginyosa, però no gaire creïble, i aporta que caldria «esbrinar si la relació podria ser semàntica, de referent, és a dir, si el *marfull* 'planta' ha generat, per metonímia, el *marfull* 'mosquit' (o un altre insecte)» (VENY 2001: 174). Tanmateix, el GDLC recull la proposta de Coromines: «d'origen incert, potser del comp. de dos imperatius *morde-fuge* 'mossega, fuig', que hauria pogut donar *mordfui*)». El DGLC entra el mot (en ambdues accepcions).

MOSQUIT

Insecte. Segons el DCVB, «derivat de *mosca*, probablement per conducte del castellà *mosquito*, car la terminació diminutiva *-it* sem-

bla indicar un origen castellà» (s.v. *mosquit*). Coromines, en canvi, creu que el mot s'ha format en català i recorre a una analogia segons el model de *cabra/cabrit* (DECat, s.v. *mosca*). Veny reconeix que aquesta darrera interpretació és enginyosa, però diu que resulta un xic forçada: «per què *cabra* i *cabrit*, sense el reforç d'altres parelles, havien d'esdevenir model inductor de *mosca*-**mosquit*?» (VENY 2001: 165). Però el GDLC (s.v. *mosquit*) dóna la interpretació corominiana, amb algun afegitó explicatiu: «der. de *mosca* segons el model de *cabra/cabrit*, del sufix dim. ll. *-ittu* [variant de l'altre dimin. ll. *ittu*], de més rendiment en cast. [dimin. en *-ito*], que en català només ha donat *cabrit* i *mosquit*». El DGLC entra òbviament aquest mot tan usual.

NESPLA, NESPLER / NESPRA, NESPRER

Fruit i arbre. *Mespilus germanica*. J. Gulsoy, que és qui ha redactat tot el text de la lletra N per al DECat, dóna per a *nespler* o *nesprer* l'origen «del ll. vg. NESPILA i *NESPIRA respectivament, en llatí clàssic MESPILUM id». Veny precisa que per a les formes amb *r* (*nespra*, *nesprer*, variants modernes) no cal remuntar-se al llatí *NESPIRA, sinó que ha de tractar-se d'una evolució romànica, interna del català. El GDLC segueix el DECat, i, en l'etimologia de *nespra*, postula la forma del ll. vg. *NESPIRA «amb substitució de *-l-* per *-r-* per etimologia popular que veia en el mot un comp. de *pirum* 'pera' ». El GDLC no segueix ben bé Veny. EL GDLC entra aquests mots en un ordre de preferència invers (les formes amb *-r-* preferents respecte a les formes amb *-l-*). En el DGLC, les formes amb *-l-* figuren com a preferents respecte a les formes amb *-r-*.

3. CONCLUSIÓ

En general s'observa una bona disposició a recollir, en el *Gran diccionari de la llengua catalana*, les propostes etimològiques de Joan Veny, ja sigui aquelles d'un caràcter més innovador ja sigui aquelles que matisen i perfeccionen etimologies existents.

Constatem també que encara queden propostes de Veny per reco-

llir, cosa que molt probablement succeirà en futures edicions d'aquest diccionari que té el gran mèrit de dur incorporada l'etimologia de cada mot.

BIBLIOGRAFIA

DCVB = *Diccionari català-valencià-balear*

DE = *Diccionari etimològic*

DECat = *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*

DGLC = *Diccionari general de la llengua catalana*

GDLC = *Gran diccionari de la llengua catalana*

AA.VV. (1998): *Gran diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

ALCOVER-MOLL (1930-1968): Antoni M. Alcover – Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear* (10 vols.), Palma de Mallorca (en sigla, DCVB).

BRUGUERA (1996): Jordi Bruguera, *Diccionari etimològic*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana (en sigla, DE).

COROMINES (1980-1991): Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial - "la Caixa" (en sigla, DECat).

GOMIS (1981): Cels Gomis i Mestre, *Botànica popular ab gran nombre de confrontacions*, Barcelona: Associació d'Excursions Catalana.

RIERA (2002): Carles Riera, «Terminologia i ciències naturals», *Serra d'Or*, núm. 508, p. 99.

FABRA (1932): Pompeu Fabra, *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona: Catalònia (en sigla, DGLC).

VENY (2001): Joan Veny, *Llengua i entorn natural*, Barcelona: Edicions 62.